

ФІАСКО НЕОЛІБЕРАЛЬНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В УКРАЇНІ

Досліджено теоретичні і практичні аспекти неоліберального реформування економіки в Україні. Виявлено інститути, механізми та інструменти, що спричинили негативні соціально-економічні наслідки постсоціалістичних перетворень. З врахуванням результатів дослідження розроблено і запропоновано рекомендації щодо подолання негативних наслідків і недопущення їх в майбутньому. Оскільки в основі неоліберальної моделі ринкових перетворень лежить виведення інституту держави із сфери економіки і саме воно призвело до стагнації та руйнування вітчизняного виробництва, то найпершим заходом стратегії подолання негативних наслідків практики неоліберального постсоціалістичного капіталізму і надання соціально-економічному розвитку стабільно високих темпів має бути повернення державі статусу головного гравця на економічному, соціальному, екологічному і науково-технологічному полі країни. Для цього необхідно насамперед переосмислити сутність і функції інституту держави в умовах переходу від неоліберальної ринкової економіки до соціальної ринкової економіки. Навіть визнаючи переваги соціалізму перед соціальною ринковою економікою, ми не пропонуємо заходи щодо переходу до соціалізму.

Ключові слова: *неолібералізм, ринкові перетворення, постсоціалістичний капіталізм, соціально-економічні наслідки реформ, роль держави в реформуванні економіки.*

Постановка проблеми. Взявши курс на ринкову трансформацію економіки, Україна відмовилась від марксистських уявлень про інструменти і механізми реформування економіки, в тому числі й про те, що реформа національної економіки не може бути копією, скажімо, американської, шведської, польської, російської чи будь-якої іншої економіки. Реформа в Україні має бути українською, тобто враховувати всі особливості розвитку її економіки і в далекому, і в близькому минулому. Як зазначив Президент України В. Янукович у виступі на восьмій сесії Верховної Ради шостого скликання, часи копіювання чужого досвіду відійшли в минуле, а отже кожна країна повинна знайти свій власний, унікальний шлях реформ. Українські реформатори не утрудняли себе розробленням основ реформування економіки, оскільки міжнародний валютний фонд (МВФ) люб'язно запропонував їм неоліберальну модель, яку до цього вже впроваджували в ряді країн так званого «третього світу» і яка не зробила економіки тих країн високоефективними.

Справа в тому, що неолібералізм включає в себе ряд шкіл, які поряд з тим, що виступають за лібералізацію економіки, використання принципів вільного ціноутворення, провідну роль приватної власності, обмежене втручання держави в економіку, мають певні відмінності, що породжені особливостями ідейних витоків і соціально-економічних умов становлення і розвитку неолібералізму в різних країнах. Найбільш відомими є фрайбурзька школа в Німеччині (В. Ойкен, В. Репке, Л. Ерхард та ін.), чиказька (монетаристська) школа в США (Л. Мізес, М. Фрідмен, А. Шварц та ін.), лондонська школа (Е. Кеннан, Л. Робінсон та ін.). Для України, як і інших колишніх республік СРСР, на старті ринкових перетворень більш плідною могла б бути модель, побудована на засадах переосмислення теорії і практики фрайбурзької школи, тобто німецького неолібералізму, який в більшій мірі, ніж англо-американський, орієнтований на загальнолюдські цінності, зокрема такі, як повага до власності, дотримання населенням моральних і правових норм, чесність, ощадливість, повага до законів і державної влади тощо. Проте МВФ нав'язав Україні американську (монетаристську) модель реформування економіки.

Аналіз останніх публікацій. Про сутність і неспроможність неоліберальної моделі реформування економіки писали як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, зокрема такі, як В. Геєць, Г. Колодко, П. Леоненко, Ю. Макогон, Ю. Пахомов, М. Чумаченко, А. Чухно та інші. Про

негативні наслідки ринкових перетворень на базі неоліберальної моделі доводилося писати і авторів даного дослідження. Але дивна річ: політики, навіть визнаючи окремі негативні наслідки неоліберальних реформ, не перестають заявляти, що ринковим перетворенням альтернативи нема. Характерно, що й останні президентські та парламентські перегони проходили під прапором того ж таки ринкового фундаменталізму: кандидати обіцяли дати країні більше ринку, більше лібералізму. А це робить наше дослідження доволі актуальним.

Метою даного дослідження є виявлення тих інструментів і механізмів, використання яких не дозволяє вітчизняній економіці мати високі темпи соціально-економічного розвитку; переконати політиків в тому, що «неоліберальна економічна теорія не витримує перевірку практикою, оскільки застосування її рекомендацій не веде до рівноважного і довготривалого фінансового, соціального та екологічного зростання й економічного розвитку» [1, 276]; на основі аналізу розробити пропозиції для практики.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняний і зарубіжний досвід дає підстави стверджувати, що економічні реформи, в тому числі й ті, що передбачають більш активне використання ринкових механізмів та інструментів, можна здійснювати по-різному: в інтересах посилення економічної могутності держави і підвищення добробуту всього населення або в інтересах збагачення горстки високопоставлених осіб, їхніх родичів, друзів, знайомих тощо. Для того, щоб реформи здійснювались в інтересах суспільства, потрібно, як мінімум, три передумови, а саме: наявність якісної економічної теорії, яка могла б стати методологічною основою політики реформ; наявність в країні висококваліфікованих і чесних політиків, здатних з користю для суспільства впроваджувати в практику теоретичні положення та рекомендації; наявність глибокого розуміння населенням сутності і, головне, можливих соціально-економічних наслідків реформування. На жаль, жодної із названих передумов Україна не мала ні на старті ринкових перетворень, ні у наступні періоди [2, 64-66]. А це означає, що, розпочинаючи ринкову трансформацію економіки на основі неолібералізму, Україна заздалегідь була приречена на неуспіх. Звівши весь зміст реформ до роздержавлення і приватизації власності та лібералізації управління економікою, реформатори створили ситуацію, при якій первісна економічна свобода для всіх суб'єктів господарювання дуже швидко перетворилася в реальну економічну владу для небагатьох, в монополію владних економічних угруповань, а в кінцевому рахунку – в загальну групову анархію і державне беззладдя. В умовах зруйнованих державних інститутів неоліберальна модель ринкової трансформації економіки стала зручним способом перерозподілу національного багатства, створеного попередніми поколіннями, в інтересах самих же реформаторів у центрі і на місцях. Як зазначає відомий польський економіст Г. Колодко, в умовах слабкості економічних інститутів неолібералізм стає інструментом пограбування і розкрадання [1, 313].

На наш погляд, саме цим приваблювала наших реформаторів запропонована МВФ неоліберальна модель ринкових перетворень. Вона дала можливість одному проценту населення заволодіти більш як 90% роздержавлених і приватизованих підприємств промисловості, транспорту, будівництва, сільського господарства і фінансово-кредитної сфери. Сьогодні, коли соціально-економічна сфера гостро відчуває нестачу коштів, сумарна вартість активів 20 українських олігархів дорівнює дохідній частині державного бюджету. Причому навіть в умовах фінансово-економічної кризи у 2009 році кількість осіб з річним доходом понад 10 мільйонів доларів в Україні зросла на 61 особу і становила понад 200 осіб [3, 16].

На старті ринкових перетворень населення України, як і інших республік, фанатично вірило реформаторам, очікуючи райського життя для себе і нащадків. Йому навіть в дурному сні не могло приснитися, що реформи обернуться для країни розвалом економіки, а для нього – зубожінням та здичавінням. Воно вірило політикам і засобам масової інформації, які безсовісно і безсоромно незаслужено чорнили планову економіку і так само безсовісно і безсоромно незаслужено хвалили ринкову економіку. Характерно, що і тоді і сьогодні, як зазначає Г. Колодко, термін «капіталізм», як правило, не застосовують щодо ладу, який створюється на

території Центрально – Східної Європи та колишнього Радянського Союзу, хоча капіталістична природа ринкової економіки очевидна. При цьому вчений закликає всіх, хто пише про соціалізм, якого вже нема, і капіталізм, що прийшов на його місце, бути коректними при порівнянні одного з іншим. «Порівнювати треба так званий реальний соціалізм, яким він був насправді, особливо в економічному вимірі, з так званим реальним, сучасним нам постсоціалістичним капіталізмом, яким він є в дійсності». І тут же констатує, що «до проведення таких об'єктивних, комплексних порівнянь не дозріли ще ні співтовариство економістів, ні співтовариство істориків економіки. Отже, доведеться цього ще почекати. Можливо, чергові 20 років, а може і довше...» [4, 145].

Сказане стовідсотково відноситься й до України. Високопосадовці і підконтрольні їм ЗМІ, а також значна частина вчених жодного разу за більш як 20 років ринкових перетворень не назвали створений в країні лад «капіталізмом», а все торочили про «соціально орієнтовану ринкову економіку». Тому треба віддати належне Президенту України В. Януковичу за те, що він вперше відмовився від евфемізму і назвав реальний український постсоціалістичний дикий капіталізм «диким капіталізмом». Евфемізми типу «соціально орієнтованої ринкової економіки» використовувались і продовжують використовуватись тільки для того, аби не викликати спротиву населення. Скажи, було, на старті ринкових перетворень, що в країні буде побудовано дикий капіталізм з тими соціально-економічними, політико-правовими та морально-етичними наслідками, які Україна отримує понад двадцять років, населення не тільки не рукоплескало б реформаторам, а вигнало б їх з країни поганою метлою. А так явна брехня сприймалась «на ура!».

А тепер про те, чому після більш як двадцяти років з дня утвердження в Україні дикого капіталізму, скроеного МВФ за лекалами неолібералізму, відсутні коректні, об'єктивні порівняння минулої соціалістичної і нинішньої дикокапіталістичної дійсності. На наш погляд, для цього є певні причини. Першою з них є те, що при об'єктивному, безсторонньому порівнянні, реальний постсоціалістичний капіталізм програє навіть недобудованому соціалізму, що мав місце в Україні та інших республіках колишнього СРСР. Саме при такому дослідженні неминуче виявилось б і те, що в СРСР, а отже і в Україні, незважаючи на поширення офіційної доктрини про «повну та остаточну перемогу соціалізму» і побудову « суспільства розвинутого соціалізму», насправді мав місце лише перехідний період від капіталізму до соціалізму, тобто те, що сьогодні спостерігаємо в Китаї, В'єтнамі, Корейській Народно-Демократичній Республіці та Кубі [5,9]. І цей період, як зазначав В. Ленін, мав би тривати цілу історичну епоху поступового утвердження соціалістичних виробничих відносин. Таким чином з'ясувалося б, що недобудований соціалізм в більшій мірі, ніж постсоціалістичний капіталізм відповідав інтересам населення.

Щоправда, в даному випадку не суть важливо, на якому саме рівні зрілості був той соціалізм, що піддався ринковій трансформації. Порівнянню підлягає те, що Україна втратила, з тим, що набула. Наведемо лише окремі факти. Як відомо, кінцеве призначення будь-яких економічних реформ полягає у забезпеченні довгострокового рівноважного розвитку економіки, а через нього – і такий же розвиток соціальної, екологічної та гуманітарної сфери. Саме це обіцяли реформатори, коли активно експлуатували такі фундаментальні ідеї лібералізму, як свобода і демократія, приватна власність і підприємництво, конкуренція та економічна свобода. Насправді ж, внаслідок неоліберального реформування, економіка України протягом 90-х років минулого століття була відкинута на рівень 50-х років. Повернутися до дореформного максимуму (1989р.) вона зможе, за прогнозами фахівців не раніше 2017 року [1,107]. Практично знищено суднобудівні, машинобудівні, авіабудівні та приладобудівні підприємства. Як наслідок, станом на 2012 рік, частка машинобудування і приладобудування у валовому внутрішньому продукті (ВВП) становила лише 2,5%, переважну частину ВВП отримано за рахунок реалізації послуг і експорту сировини [6,2].

Неоліберальна модель соціально-економічного реформування дала негативні наслідки і в сільському господарстві. У порівнянні з 1990 роком виробництво м'яса усіх видів зменшилось у 2,3 раза, а молока – у 2.1 раза. Все це результат того, що за вказаний період поголів'я великої рогатої худоби зменшилось майже на 20 мільйонів голів, корів майже на 6 мільйонів, свиней – на більш як 11 мільйонів, овець і кіз – майже на 7 мільйонів голів. Практично виявилися зруйнованими галузі промислового свинарства, вівчарства, льонарства і хмелярства, втрачено 85-90% фізичного капіталу, розвалено соціальну сферу села, стартував і набрав загрозливих обертів процес зникнення з карти України сотень сіл [7,136,141].

Не обов'язково бути професійним економістом, щоб зрозуміти, що спад у сфері економіки неминуче обертається зниженням життєвого рівня населення. І сьогодні є достатньо доказів того, що при переході від планової економіки до ринкової якість життя населення значно знизилась. І цей факт змушені визнавати найвищі керівники держави. Так, у «Стратегіїї подолання бідності», затвердженій Указом Президента України Л.Кучми від 15 серпня 2001 року, зазначалося, що перебудова економічних відносин призвела до різкого зниження рівня життя населення, зменшення його платоспроможності, розшарування суспільства за рівнем доходів, зростання безробіття. З початку ринкових перетворень реальна заробітна плата зменшилась у 3,8, а реальна пенсія – у 4 рази. Реальна заробітна плата не забезпечує обсягів споживання матеріальних благ, достатніх для відновлення фізичної та інтелектуальної здатності до праці [8,10].

Проблеми із соціально-економічним розвитком в умовах ринкової трансформації дають себе знати і в інших постсоціалістичних країнах. В більшості із 27 країн Центральної і Східної Європи та колишнього Радянського Союзу з їх 400 – мільйонним населенням, пише Г.Колодко, рівні виробництва і споживання в 2004 році залишалися нижчими, ніж 18 років тому; значно зросла частка бідних людей і розширились території бідності, а в окремих країнах скоротилася очікувана тривалість життя. Скрізь посилюється диспропорція в доходах, в окремих країнах досить різко. В більшості суспільств пострадянського регіону та на Балканах індекс людського розвитку (ІЛР) в даний час нижчий, ніж на початку перетворень [4,90].

Українські реформатори, а вслід за ними і автори постсоціалістичної моделі капіталізму полюбують дурити українське суспільство байками про польське диво. Мовляв, якщо не припускатись помилок в процесі реформування, то запропонована усім постсоціалістичним країнам модель ринкових перетворень дає позитивні результати, як це має місце у Польщі. Ми не будемо вдаватися до аналізу стану соціально-економічного розвитку цієї країни, яка дійсно має значно кращі показники, ніж Україна. Ми лише наведемо декілька висловлювань архітектора польських економічних реформ, віце-прем'єра і міністра фінансів Польщі в 1994-1997 і 2002-2003 роках, економіста зі світовим ім'ям Г.Колодко. Саме в період його діяльності на згаданих державних постах Польща добивалась тих результатів, які, як вже зазначалось, дехто в Україні, в тому числі і найвищі посадовці, називають «польським дивом».

Визнаючи, що перетворення в Польщі більш успішні, ніж в інших країнах, Г.Колодко пише, «що ніякого польського дива не було...Незважаючи на деякі зусилля, бажання побудувати соціальну ринкову економіку...потерпіло невдачу» [4,102]. І в цьому він звинувачує наївний польський неолібералізм. Водночас вчений розкриває основні джерела деякого успіху: це колосальний притік іноземного капіталу, половина боргів по якому «у світлі політичних обставин... була прощена... У світі навряд чи вдасться знайти інші подібні випадки» [4,97]. Характерно, що навіть після того, як половину величезного зовнішнього боргу Польщі простили, в грудні 2011 року українські ЗМІ повідомляли про те, що гарантований державою зовнішній борг цієї країни становив понад 250 мільярдів долларів при хронічному річному зовнішньоторгівельному дефіциті в 30 мільярдів долларів.

Все це, так би мовити, внутрішні індикатори наслідків реформування економіки на засадах неолібералізму. Але є ще і зовнішні, які не можна не враховувати, якщо ми хочемо, щоб наші порівняння щодо плюсів та мінусів доринкового соціалізму і постсоціалістичного

капіталізму в Україні, і не тільки в ній, були насправді об'єктивними, неупередженими. Маємо на увазі врахування реального стану соціально-економічного розвитку тих країн., що продовжують здійснювати соціалістичні перетворення. Оскільки багато хто сьогодні намагається будь-що-будь нинішні успіхи в соціально-економічному розвитку Китаю представляти як результат відмови від соціалізму і переходу до капіталізму, порівняння розпочнемо з цієї країни.

Наші опоненти або нічого не знають про суть перехідного періоду, або свідомо кажуть неправду, коли відносять Китай до числа країн, які відроджують капіталістичні виробничі відносини. За твердженням китайських політиків і науковців, і це підтверджується характером реформ, в Китаї має місце перехідний період від капіталізму до соціалізму, який здійснюється на засадах, близьких тим, що були розроблені В. Леніним і відомі як «нова економічна політика» (НЕП). Саме ці засади дозволили поєднати планові начала, внутрішньо притаманні соціалізму, з широким використанням товарно-грошових відносин. Це поєднання потрібне як для розвитку самого соціалістичного укладу, який народжується, так і для встановлення нормальних економічних зв'язків з несоціалістичними укладами - приватнокапіталістичним і дрібнотоварним, - які поряд з соціалістичним є обов'язковими в перехідний період від капіталізму до соціалізму. Нова економічна політика передбачала і певні зміни в господарських зв'язках всередині державного сектора економіки. Так, промислові підприємства, які раніше були на бюджетному фінансуванні, переводились на госпрозрахунок. Отриманий прибуток розподілявся між підприємством і державою. Підприємство використовувало свою частину прибутку на розширення виробництва і матеріальне заохочення працівників відповідно до кількості і якості затраченої праці.

Такий механізм господарювання був найбільш ефективним і найбільш правильним в умовах перехідного періоду. Більше того, такі елементи нової економічної політики, як матеріальна зацікавленість, господарська самостійність, самофінансування, матеріальна відповідальність і т. ін., повинні використовуватись і в умовах соціалістичного товарного виробництва. В умовах НЕПу появилися нові капіталісти – так звані непмани, - у приватнокапіталістичному секторі мала місце експлуатація. Проте в країні командні висоти посідав соціалістичний уклад, представлений насамперед державними підприємствами у базових галузях економіки. І це дало підстави В. Леніну заявити, що з Росії непівської буде Росія соціалістична. І Китай сьогодні демонструє високу ефективність НЕПу по-китайськи, який, на думку його політиків, приведе до побудови соціалістичного суспільства.

В той час, як Україна перебуває в глибокій системній кризі, Китай демонструє високі темпи соціально-економічного розвитку. За роки модернізації своєї економіки він зумів у 15 разів збільшити (у порівняльних цінах) обсяг ВВП [9,75]. По сукупному обсягу національної економіки вийшов на друге місце в світі і продовжує утримувати високі темпи розвитку. Станом на кінець 2011 року валютні резерви зросли в 11 разів порівняно з 2002 роком і становили більш як 3,181 трильйона доларів США. Сьогодні серед 500 видів головних товарів світу 220 видів китайського виробництва посіли перші місця по обсягах виробництва. За останні десять років доходи китайських селян зросли у 2,8 раза [10,2].

Успішно здійснює соціалістичні перетворення В'єтнам, незважаючи на те, що його економіка зазнала великих руйнувань в результаті агресії проти нього провідних країн заходу. Це саме можна сказати і про Корейську Народно-Демократичну Республіку та Кубу, які навіть в умовах блокади і частих природних катаклізмів з багатьох показників мають кращі результати, ніж Україна та деякі інші пострадянські країни. В Україні намагаються замовчати і той факт, що неоліберальний капіталізм ельцинської Росії відкинув економіку на десятиліття назад. Це саме чекало Білорусь, якби народ не обрав президентом О. Лукашенка. В Росії В. Путін, в Білорусі О. Лукашенко відмовились від неоліберальної моделі реформування і їхні країни сьогодні мають відчутні успіхи у соціально-економічному розвитку.

Наведені нами факти – це лише тисячна (якщо не більше) частка з тих, які не можуть в людей при розумі і непрагнучих до наживи за рахунок обкрадання інших, не викликати запитання: а чи варто було міняти соціально-економічний і політичний лад для того, щоб в суспільствах з 400-мільйонним населенням появилася горстка мільярдерів та мільйонерів, котрі паразитують практично на 99% населення? А чи не краще було відкинути кон'юнктурні вигадки і догми післясталінських політиків про «повну та остаточну перемогу соціалізму» і побудову «суспільства розвинутого соціалізму» і діяти адекватно перехідному періоду від капіталізму до соціалізму? Зрозуміло що ці питання риторичні, адже ми ніколи не отримаємо відповідь на них, як ніколи ніхто не отримав відповідь на запитання: що було б, якби...? Та все ж таки спробуємо відповісти. Якби в СРСР, в тому числі і в Україні, зберегли (або відновили) основні засади НЕПу, то економіка, хай і не завжди високими темпами, розвивалася б по висхідній. Це саме спостерігалось б і в соціалістичних країнах ЦСЄ. І тоді б, як нам думається, соціалістичне інтеграційне об'єднання в особі Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ) було б гідним конкурентом для Європейського Союзу. І сфера застосування неолібералізму найнижчої проби була б максимально звужена. Але все це з галузі альтернативної історії. В реальній дійсності, як казав один із вітчизняних реформаторів, «маємо те, що маємо».

Не здійснюється об'єктивний порівняльний аналіз постсоціалістичного капіталізму і недобудованого соціалізму не тільки тому, що цього не хоче нинішня національна еліта, а й через те, що цього не хочуть закордонні автори неоліберальної моделі ринкової трансформації. І не хочуть вони цього зовсім не тому, що бояться постати перед усім світом некомпетентними в галузі теорії та практики реформування економіки. Вони бояться втратити мільярди прибутки від дикого капіталізму, нав'язаного колишнім соціалістичним країнам. Справа в тому, що пропонуючи неоліберальну модель ринкових перетворень, МВФ і ті, хто за ним стояв, лише про людське око декларували турботу про розвиток і піднесення добробуту, прогрес і демократію в постсоціалістичних країнах. Насправді ж за цією риторикою приховувалися економічні, політичні, екологічні і навіть безпекові інтереси фінансового капіталу і фінансової олігархії найбагатших країн світу. Вони завжди прагнули до проникнення на економічну територію соціалістичних країн з метою наживи, але розуміли, що це стане можливим тільки через трансформацію соціалістичного планового господарства в капіталістичну ринкову економіку [4,146]. А тому розробили і нав'язали саме таку модель ринкових перетворень, яка б у найбільшій мірі відповідала їхнім інтересам. Звичайно, і інтересам національного олігархату.

За умов ринкової трансформації фінансова олігархія та створені нею фінансові інститути мають можливість для свого збагачення використовувати найрізноманітніші способи. Одним з них є купівля активів, пропозиція яких забезпечується завдяки здійсненню роздержавлення і приватизації власності. Діючи таким чином, світова фінансова еліта прагне поставити під свій контроль всі природні і створені багатства людської цивілізації – землю, її надра, промисловість, інфраструктуру тощо. Для цього в Україні вживаються різноманітні заходи щодо перетворення земель сільськогосподарського призначення на товар. Характерно, що навіть сьогодні, коли ще не набув чинності закон, що дозволяв би продаж товарної землі, 11 мільйонів гектарів ріллі (третина від загального обсягу) перебуває під контролем іноземних фірм і структур, які, в разі перетворення землі на товар, намагатимуться прямо або через підставних осіб скупити її. Найпотужніші бюджетоутворюючі підприємства базових галузей економіки опинилися в руках зарубіжних фірм, які, з благословення влади (читай – національного олігархату), зняли з себе відповідальність за розвиток соціальної сфери.

Великий зиск від ринкових перетворень в Україні зарубіжні компанії та структури мають і від діяльності у сфері кредиту. У 2013 році країна повинна буде сплатити своїм кредиторам 13,8 мільярда доларів. За кредити, які були взяті на 1 грудня 2012 року, доведеться розрахуватися до 2046 року включно. Практика співробітництва багатьох країн «третього світу» з МВФ показала, що за взяті кредити позичальники змушені були сплачувати суми, що у рази перевищували розміри кредиту. І де гарантія, що цього не станеться з нами? Але якщо це поки

що є лише потенційною небезпекою для національної економіки, то надмірна залежність від іноземного капіталу є реальністю. Скажімо, дозволивши іноземним банкам працювати на національному ринку фінансових послуг, Україна зіткнулася з ситуацією, коли іноземні банки, переслідуючи свої власні інтереси, під час фінансово-економічної кризи 2008 року фактично організували втечу іноземної валюти з України. Як наслідок, валюта різко подорожчала. Скажімо, долар став дорожчим майже удвічі, а це призвело до зростання споживчих цін і породило проблеми у сфері кредиту: громадяни, котрі взяли кредити в іноземній валюті і повинні були погашати їх в тій же валюті, опинилися у критичній ситуації.

Надмірна залежність від іноземного капіталу призводить до того, що зарубіжні структури безцеремонно втручаються у внутрішні справи України, диктуючи, що і як їй потрібно робити. Найпомітніше це у наших стосунках з МВФ. Дійшло до того, що навіть найважливіші соціально-економічні параметри державного бюджету визначаються не в Києві, не законодавчою та виконавчою владою України, а чиновниками МВФ. Саме вони визначають, якими мають бути доходи населення, якими мають бути тарифи у системі житло-комунального господарства, яким має бути дефіцит державного бюджету і.ін. І робиться все це не тому, що дяді і тьоті із МВФ злі демони, а тому, що таким чином вони прагнуть забезпечити умови для повернення Україною боргів по кредитах.

Загалом наші роздуми не слід сприймати як заклики до створення перешкод для притоку іноземного капіталу. Досвід Китаю і деяких інших країн переконує, що за певних умов притік іноземного капіталу може бути одним із джерел прискореного соціально-економічного розвитку, але не основним. Головну роль у фінансуванні соціально-економічного розвитку повинні відігравати внутрішні нагромадження капіталу. Допускаючи капітал західних країн на внутрішній ринок, Україна повинна наполегливо добиватися таких умов, за яких вона мала б від нього найбільшу користь.

Як показує наш досвід вступу до Світової організації торгівлі (СОТ), ми навіть там, де інші вступники отримують вагомі вигоди від членства в цій організації, «умудрилися» погодитись на такі умови вступу, які в підсумку ведуть до неоднозначних наслідків. Безперечно, вступ до СОТ став потужним стимулом реформування торговельного режиму країни, формування прозорої і передбачуваної регуляторної політики, послаблення тарифних і нетарифних бар'єрів між національним ринком і ринками країн-членів СОТ і, безумовно, сприяв розвитку вітчизняного підприємництва, в тому числі і через вихід на зовнішні ринки. Однак поспішний вступ України до СОТ обернувся постійним зростанням від'ємного сальдо зовнішньоторговельного балансу, закриттям багатьох українських підприємств через неспроможність вистояти в конкурентній боротьбі, величезними втратами бюджету і ліквідацією понад 500 тисяч робочих місць [11, 2]. Нашим промисловим підприємствам і сільгоспвиробникам обмежили більше 4000 назв продукції на експорт, в той час як багаті країни, і передовсім Євросоюзу, отримали широкий доступ на український ринок і таким чином поліпшують стан своїх економік за рахунок України.

В подібних ситуаціях в народі кажуть: «Застав дурня молитися Богу, то він лоба розіб'є». Затіяли в країні неоліберальні ринкові перетворення – розвалили економіку. Взяли на себе непродумані зобов'язання при вступі до СОТ – зіткнулися з низкою негативних наслідків. В обох випадках чесні вчені та політики застерігали про можливі негативи, але наші керманічі не прислухались. Ситуація, як в дитячій казці, в якій сестричка застерігала братика, щоб той не пив з калюжі воду, бо баранчиком стане. Він, як відомо, не послухався, напився і став баранчиком. А в нашому випадку все населення прагнуть перетворити в отару баранів, і зробити все для того, щоб воно не могло взяти до тями, як повернути собі попередній образ. Зараз, наприклад, його пастухи поспішають зі створенням зони вільної торгівлі з ЄС. Експерти знову попереджають, що будемо в програві, як і від вступу до СОТ, але до їхніх застережень ніхто не прислухається, оскільки влада вже більш як 20 років сповідує принцип: нема пророків у своїй Вітчизні.

Ми не претендуємо на пророчий характер наших ідей щодо подальшого соціально-економічного розвитку України, але переконані, що в сучасних умовах їх реалізація спочатку зупинила б сповзання національної економіки у прірву, а надалі послужила б стійкому прискореному економічному, соціальному, екологічному і науково-технологічному розвитку. Тим більш, що курс неоліберального постсоціалістичного капіталізму зазнав повного фіаско. І не бачить цього тільки той, хто не хоче бачити і не бажає шукати йому гідну альтернативу.

Оскільки в основі неоліберальної моделі ринкових перетворень лежить виведення інституту держави із сфери економіки і саме воно призвело до стагнації та руйнування вітчизняного виробництва, то найпершим заходом стратегії подолання негативних наслідків практики неоліберального постсоціалістичного капіталізму і надання соціально-економічному розвитку стабільно високих темпів має бути повернення державі статусу головного гравця на економічному, соціальному, екологічному і науково-технологічному полі країни. Для цього необхідно насамперед переосмислити сутність і функції інституту держави в умовах переходу від неоліберальної ринкової економіки до соціальної ринкової економіки. Навіть визнаючи переваги соціалізму перед соціальною ринковою економікою, ми не пропонуємо заходи щодо переходу до соціалізму. Економічний прагматизм підказує, що в умовах нинішнього статус-кво найменш болючим і найбільш реально можливим міг би бути перехід до соціально орієнтованої ринкової економіки, яка характеризується постійною турботою держави про справедливий розподіл результатів зростання продуктивності праці і підвищення ефективності капіталу, розвиток підприємництва і посилення його соціальної відповідальності, приділяє особливу увагу екологічним, науково-технологічним і культурним аспектам розвитку.

На жаль, існуючий сьогодні інститут держави в Україні, якщо судити по результатах більш як двадцятирічної його діяльності, з цим завданням не впорався. Він лише сприяв і продовжує сприяти, швидше, хаосу, ніж порядку в окреслених нами сферах. Українська держава зможе впоратись з функціями найважливішого інституту, що забезпечує формування соціальної ринкової економіки, лише за умови своєї трансформації від держави для багатих у державу для народу, тобто у державу насправді демократичну. «Демократія – це чудово, - зазначає Г. Колодко. – Вільні вибори, вільні профспілки, вільна преса, все вільне... Але це не більше, як слова. Гасло «риннок і демократія» щоденно чують мільйони людей... А хто захищає це гасло? Крупний капітал, крупний бізнес» [4,102,163].

Сказане, мовби відбиток сучасної української дійсності: вільних виборів нема, вільної преси нема – нічого вільного нема для народу. Зате все є для олігархів і високопосадовців, хоча в умовах України це лише різні назви одних і тих же груп населення.

Ми не будемо заглиблюватися у способи та методи перетворення держави для багатих у державу для народу. Це справа фахівців. Була б тільки політична воля трьох гілок влади здійснити таке перетворення то вітчизняні науковці розробили б і запропонували найдемократичнішу модель держави. Але про найзагальніші напрями такої трансформації ми не можемо не сказати, хоча б тому, що від них у значній мірі залежить рівень мотивації безпосередніх виробників. По-перше, необхідно істотно зменшити управлінський апарат на всіх рівнях і укомплектувати його професіоналами, котрі спроможні визначити основні цілі соціально-економічної політики і засоби її реалізації. Українська практика переконує, що наші реформатори ось уже понад двадцять років плутають цілі реформи із засобами та інструментами їх реалізації. Замість того, щоб всі свої зусилля спрямовувати на забезпечення довготривалого рівноважного розвитку економіки і на цій основі розвивати соціальну сферу, підвищувати якість життя населення, як кінцеву ціль реформування, вони всю свою діяльність підпорядкували роздержавленню та приватизації, що фактично стала узаконеним розкраданням національного багатства країни.

По-друге, держава повинна повернути собі статус супер-суб'єкта підприємництва. При цьому варто орієнтуватися на світові тенденції розвитку державного підприємництва, в тому числі і в найбільш розвинених країнах. В цих останніх державі належить до 30% власності, в

той час як в Україні лише 10-12%, але і ту прагнуть пустити з молотка. Необхідність активізації підприємницької діяльності держави зумовлена передусім тим, що в ході роздержавлення і приватизації Україна не отримала ефективного власника ні в промисловості, ні в сільському господарстві. Найсвіжіший доказ цього – стан на авіалініях України. До ринкових перетворень кожний більш – менш віддалений районний центр мав авіасполучення з обласним центром, а останній – з Києвом, Москвою і собі рівними. Ефективно працювали авіатори і на міжнародних авіалініях і це при низьких цінах на квитки. Сьогодні внутрішні авіалінії зруйновані, а на міжнародних, незважаючи на захмарні ціни на квитки, набирає обертів процес банкрутства.

З огляду на сказане, ми вважаємо, що за нинішніх реалій в країні необхідно здійснити націоналізацію базових підприємств, і в першу чергу тих, роздержавлення і приватизацію яких було здійснено з порушенням чинного законодавства і власники яких не зможуть документально підтвердити законне походження стартового капіталу, використаного для придбання підприємства чи фінансування його будівництва. Для цього слід здійснити щось на зразок люстрації, тільки не політичної, а економічної. Така відкритість, на наш погляд, назавжди зняла б підозрілість щодо законності джерел виникнення стартового капіталу. Адже не секрет, що сьогодні більшість населення стоїть на тому, що всі великі капітали нажиті незаконно. Хоча ми переконані, що це не так.

Поряд з підприємствами базових галузей необхідно націоналізувати всі бюджетоутворюючі підприємства інших галузей, насамперед горілчаної та тютюнової промисловості. Прибуток виробників у цих сферах становить 250-400% і переважна його частка «прокручується» через офшори. За підрахунками експертів, в разі запровадження державної монополії на ці дві галузі надходження до бюджету становили б 110-120 мільярдів гривень, а це фактично його третина [6, 2]. Цієї суми було б достатньо для підвищення пенсій і зарплат бюджетникам, розвитку медицини та освіти і не треба було б здійснювати запозичення у МВФ.

По-третє, щоб побудувати соціальну ринкову економіку, держава повинна відповідно діяти не тільки у сфері виробництва, але й у сфері розподілу та перерозподілу національного доходу. Однак поки що тут діють принципи неолібералізму: держава по-батьківськи піклується про збагачення багатих і множить зубожіння бідних. Сказане переконливо підтверджується бюджетом України на 2013 рік. У дохідній частині бюджету прямі і непрямі податки з населення становитимуть понад 60%, а податки на прибуток юридичних осіб трохи більше 15%. До речі, в умовах докапіталістичного соціалізму податки з населення становили 8-10% доходної частини бюджету. Задля зростання прибутків олігархів, у 2013 році, більш як на сім мільярдів гривень проти 2012 року, зменшено ренту за використання природних ресурсів України.

Як відомо, країни з соціальною ринковою економікою саме через систему розподілу та перерозподілу національного доходу забезпечують високі стандарти життя для всіх своїх громадян. При цьому неабияку роль відіграють система прогресивного оподаткування доходів і система податків на розкіш. В Україні про необхідність їх запровадження ведуть мову тільки в період президентських та парламентських виборчих перегонів. Більше того, в реаліях України набула поширення безсовісна і безсоромна практика перед виборами приймати популістські рішення, а після виборів відмінити їх. Найсвіжіший факт. Перед останніми виборами Верховна Рада відмінила деякі пільги так званим «народним» депутатам, але одразу після виборів відновила їх у повному обсязі. Причому не тільки для нинішніх, а й попередніх. Інформація для необізнаних. Нардепи – це, за рідким винятком, мільйонери та мільярди. Проте для них безплатний проїзд на всіх видах транспорту, безплатне лікування в лікарні з найновішими досягненнями світової медицини, безплатне високоякісне санаторно-курортне лікування і при цьому ще видається щороку 30 тисяч гривень на лікування. Можна було б навести й інші факти, які свідчать про те, що держава в Україні – це держава багатих і для багатих. Вона нехтує соціальні аспекти господарської діяльності і не розглядає просту людину як центр процесу відтворення, а тому й від безпосередніх виробників навряд чи можна чекати високоефективної праці і шанобливого ставлення до інституту держави.

В цьому зв'язку доволі слушною є думка директора Інституту економіки НАН Білорусі П. Нікітенка щодо розподілу ВВП. Він пропонує розподіл ВВП здійснювати за єдиними державними нормативами і принципами для всіх учасників виробництва, а саме: 33,3% ВВП – це податок, 33,3% – фонд оплати праці і стільки ж фонд розвитку виробництва, з якого половина йде на амортизацію, а друга половина на прибуток [12, 25].

По-четверте, держава в умовах формування соціальної ринкової економіки не може не дбати про те, щоб своїми діями зміцнювати довіру населення до неї. На жаль, з початком ринкових перетворень через свою безпорадність перед шахрайством різноманітних приватних структур держава як інструмент знецінилась. Скажімо, ті громадяни, котрі втратили свої заощадження у фінансових інститутах, що діяли на території України, перестали довіряти не тільки комерційним структурам, а й державі. Недовіра до держави досягла своєї вершини, коли Нацбанк України своїми непередуманими діями спочатку спровокував відтік депозитів банківської системи, а надалі прийняв протизаконне рішення про заборону дострокового їх зняття. Більше того, сьогодні є чимало фактів, які свідчать про те, що окремі підрозділи комерційних банків відмовляються повертати вклади населенню навіть після закінчення строку договору між вкладником і банком. На початку 2013 року доведений до відчаю вкладник, аби відплатити банківській структурі за неповернення депозиту навіть пішов на те, що повідомив своїм кривдникам про буцімто замінування їхнього офісу. Вибухівки, як і слід було чекати, не знайшли, а горе-вкладнику загрожує, як заявили правоохоронці, від двох до шести років ув'язнення. А будь у нас правова держава, то випадків відмови повертати кошти вкладникам не було б і не могло б бути. А коли б трапилося щось подібне, то винні понесли б адекватне покарання. В нашій ситуації, коли панує безладдя і беззладдя щодо захисту інтересів простих людей і потрібний (чиновницький, судовий і кримінальний) захист інтересів великих власників, правий той у кого капітали. В такій ситуації навряд чи знайдеться багато охочих вкладати свої, важко зароблені, кошти в банки, які нікому нічого не гарантують. А ось зворотній потік може бути настільки раптовим і масштабним, що банківська система його не витримає. Як висновок до цього: необхідно підняти відповідальність владних структур усіх рівнів за свою діяльність чи бездіяльність. Досягти цього можна було б шляхом запровадження дієвих механізмів відкликання будь-кого з високопосадовців, починаючи із сільського голови і закінчуючи Президентом України, за зниження показників соціально-економічного розвитку відповідної території. Зняття з посади – це, як мінімум. Як максимум, притягнення до відповідальності, в тому числі і кримінальної. За таких умов не кожний ризикнув би стати претендентом на посаду високопосадовця і ми не мали б ситуації, коли безпосередні винуватці двадцятирічної соціально-економічної та морально-духовної деградації суспільства, замість відповідальності, призначали собі довічне державне утримання, охорону, транспортне і медичне обслуговування і т.ін. І все це за рахунок обкрадених платників податків.

Висновки. Дослідження теоретичних і практичних аспектів неоліберального реформування економіки України дає підстави стверджувати, що неолібералізм як методологічна база реформ вже з самого початку ринкових перетворень виявив свою повну неспроможність оскільки явно створював більше і більш гострих проблем, ніж реально міг вирішити. І ця неспроможність підтверджувалась не тільки негативними соціально-економічними процесами та явищами, що ось вже понад двадцять років притаманні життєдіяльності українського суспільства, а й тим, що ці негативи послаблювались і в першій, і в другій прихід на посаду глави уряду В. Януковича. Деяке пожвавлення соціально-економічного розвитку в той період було зв'язане в певній мірі з антинеоліберальним коригуванням економічної політики. З врахуванням цього вітчизняного досвіду і досвіду інших держав щодо відмови від теорії та практики неолібералізму, позитивним бачиться розроблення командою В. Януковича Програми економічних реформ на 2011-2014 роки: «Багате суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава». Те, як ця Програма

реалізується і наскільки вона вільна від догм неолібералізму, це вже окремий предмет дослідження.

Список використаної літератури

1. Колодко Г. Мир в движении [Текст] / Г.В. Колодко; пер. с польск. Чайникова. – М.: Магистр, 209. – 575с.
2. Кукурудза І.І. Економічна політика України в контексті китайського досвіду [Текст] / І.І. Кукурудза // Вісник економічних наук України. - 2010. - №2. – с.64-69.
3. Кукурудза І.І. Проблеми удосконалення економічних реформ в Україні [Текст] / І.І. Кукурудза // Вісник Черкаського університету. Серія «Економічні науки». - 2011. - №197. - с.11-24.
4. Колодко Г. Глобализация, трансформация, кризис – что дальше [Текст] / Г.В. Колодко. – М.: Магистр, 2012. – 176с.
5. Кукурудза І.І. Економіка України перехідного періоду [Текст] / І.І. Кукурудза. – Черкаси: РВВ ЧДУ ім. Б. Хмельницького, 2002. – 112с.
6. Дунина А., Андреев О. Марксизм дает ответы [Текст] / А.Дунина, О. Андреев // Киевский вестник. – 2012. – 23 октября. – с.2.
7. Кукурудза І.І. Реформування аграрних відносин в Україні: методи, наслідки, перспективи [Текст] / І.І. Кукурудза // Вісник Черкаського університету. Серія «Економічні науки». – 2007. - №103. – с.135-148.
8. Стратегія подолання бідності. Затверджена Указом Президента України від 15 серпня 2001 року №637/2001// Урядовий кур'єр. – 2001. - №149. – с. 10-11.
9. Китай: универсальная модель модернизации [Текст] // Мировая экономика и международные отношения. – Москва. – 2009. – №8. – с.69-81.
10. Успехи Китая в социально-экономическом развитии за период с 16 до 18 съезда КПК [Текст] // Киевский вестник. – 2012. – 13 ноября. – с. 1.
11. Казнин В. Почему олигархия тянется к западу? [Текст] / В. Казнин // Киевский вестник. – 2011. – 24 сентября. – с.2.
12. Нікітенко П. Ноосферний підхід до формування антикризової моделі життєдіяльності Біларусі, Росії та України [Текст] / П. Нікітенко // Економіка України. – 2010. - №3. – с.21-26.

Одержано редакцією 01.02. 2013р.

Прийнято до публікації 10.02. 2013р.

Аннотация. Кукурудза І.І. Фіаско неоліберальних преобразований в Україні. *Исследованы теоретические и практические аспекты неоліберального реформирования экономики в Украине. Раскрыты институты, механизмы и инструменты, обусловившие негативные социально-экономические последствия постсоциалистических преобразований. С учетом результатов исследования разработаны и предложены рекомендации по преодолению существующих негативных последствий реформирования экономики и исключению возникновения их в будущем. Аргументирована необходимость национализации базовых предприятий ведущих отраслей экономики, в том числе водочной и табачной, играющих заметную роль в наполнении бюджета государства. Определены основные направления повышения эффективности института государства как главного субъекта хозяйственной деятельности, в том числе в процессе реформирования экономики. При этом обосновывается идея, что любое реформирование и деятельность государства в конечном счете должны быть направлены на повышение качества жизни всего населения.*

Ключевые слова: *неоліберализм, рыночные преобразования, постсоциалистический капитализм, социально-экономические последствия рыночных преобразований, социальная рыночная экономика, роль государства в реформировании экономики.*

Annotation. Kukurudza I. I. **Fiasco of neoliberal transformations in Ukraine.** *In the article theoretical and practical aspects of neoliberal transformations of economy in Ukraine are investigated. Found out institutes, mechanisms and instruments that caused negative socioeconomic consequences of post-socialist transformations. Taking into account results of the research proposals for negative consequences overcoming and their preventing in future are worked out and suggested. The first measure in order to overcome negative consequences of neoliberal post-socialist capitalism practice and to force steady socioeconomic development must be the return to the state its main role on the economic, social, ecologic and sci-tech field of the country. For this purpose reframe of essence and functions of the state institute under conditions of transition from neoliberal market economy towards social market economy should be undergone. Though we recognize advantages of socialism in comparison with social market economy we do not suggest measures to its achievement.*

Keywords: *neoliberalism, market transformations, post-socialist capitalism, socioeconomic consequences of reforms, state's role in economy reforming.*